

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО - НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ

Освітній рівень: бакалавр
Освітня програма: «Історія»

**Історико-краєзнавчий рух ХІХ – поч. ХХ століття Слобожанщини
(за матеріалами журналу «Краєзнавство»)**

Кваліфікаційна робота
студента 4 курсу
Кібенка Олександра Володимировича

(підпис здобувача освіти)

Науковий керівник -
наук. ступінь, вч. звання
к.і.н., доц. Лобко Н.В

(підпис наукового керівника)

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота є дослідженням історико-краєзнавчого руху на Слобожанщині XIX – на початку XX ст.. Джерельною базою є публікації в часописі «Краєзнавство». В першому розділі роботи проаналізовано історіографію проблеми та джерельну бази дослідження. Зроблено висновок, що на сьогодні відсутня праця, яка б висвітлювала історико-краєзнавчий рух на Слобожанщині в XIX - початку XX ст. Також з'ясовано, що часопис «Краєзнавство» є інформантом про основні тенденції розвитку краєзнавства в XIX – поч. XX ст. на Слобожанщині.

В другому розділі роботи на підставі аналізу публікацій на сторінках журналу «Краєзнавство», в яких висвітлювалися різні аспекти історико-краєзнавчих досліджень Слобожанщини в XIX – поч. XX ст., визначено основні напрями цих досліджень, а саме: а) обстеження та написання описів Слобідської України; б) створення музеїв; в) розвиток архівної справи; г) видавнича діяльність; д) краєзнавча бібліографія. Також за публікаціями журналу з'ясовано, що систематичне, організоване дослідження минулого Слобідської України розпочалося на початку XIX століття, провідну роль у цій справі відігравали науковці Харківського університету. Особливо відзначений внесок у розвиток історичного краєзнавства Слобожанщини Харківського історико-філологічного товариства.

В третьому розділі показана роль і внесок в дослідження Слобідської України вчених-краєзнавців XIX – початку XX ст..

Відповідно до висловленої мети роботи та поставлених завдань зроблено висновок, що публікації в часописі «Краєзнавство» допомагають читачам отримати уявлення про різноманітні форми і методи краєзнавчих студій в XIX-поч. XX століть, про діяльність та наукову спадщину дослідників Слобожанщини.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. Історіографія проблеми, джерельна база дослідження	9
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база дослідження	15
РОЗДІЛ II. Напрямки історико-краєзнавчого руху на Слобідській Україні XIX – поч. XX ст. за сторінками журналу «Краєзнавство»	19
РОЗДІЛ III. Висвітлення діяльності вчених-краєзнавців на сторінках часопису «Краєзнавство»	30
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Український краєзнавчий комітет – УКК

Харківське історико-філологічне товариство – ХІФТ

Національна академія наук України – НАНУ

Українська академія наук – УАН

Всеукраїнська академія наук – ВУАН

ВСТУП

Актуальність теми. У 1980 - 1990-х рр. в українській історичній науці спостерігається зацікавленість краєзнавчою тематикою. Про це свідчить збільшення кількості наукових, науково-популярних історико-краєзнавчих досліджень, проведення регіональних і всеукраїнських конференцій, з'їздів і нарад краєзнавців. Також слід зазначити організацію нових наукових інституцій, громадських об'єднань, визначне місце з-поміж яких належить Національній спілці краєзнавців України.

Свідченням зростання популярності краєзнавства є поява нових періодичних і продовжуваних краєзнавчих видань. Так, в 1993 році було відновлено видання журналу «Краєзнавство», який є спадкоємцем однойменного часопису, заснованого у далекому 1927 році Українським комітетом краєзнавства (УКК). Нажаль, його видання було недовгим. Уже у 1930 році його видання припинилось, а члени редакції та велика кількість його авторів були репресовані.

На сьогодні журнал «Краєзнавство» видається Національною спілкою краєзнавців України, у 2000 р. він отримав у співзасновники Інститут історії України Національної академії наук України. Це зумовило перехід видання з науково-популярного до наукового.

На сторінках часопису «Краєзнавство» висвітлюються теоретичні засади загальних питань краєзнавчої справи, її методика, публікуються матеріали з вивчення окремих регіонів, подається спеціальна бібліографія. Завдяки цьому журнал є історіографічним джерелом.

Також у часописі друкується чимало праць, в яких розглядається процес зародження та розвитку історико-краєзнавчого руху в різних регіонах України, серед них присутні й розвідки науковців, які займаються краєзнавством Слобожанщини.

Слід зазначити, що на сьогодні питання розвитку історико-краєзнавчих досліджень Слобідського регіону не стало предметом спеціальних досліджень. Тому дане дослідження є спробою наблизитися до розв'язання цього питання, використовуючи матеріали, надруковані в часописі «Краєзнавство».

Актуальність теми полягає в тому, що в умовах національно-культурного відродження України на сучасному етапі виняткового значення набувають питання подальшого розвитку історичного краєзнавства, яке відіграє важливу роль у формуванні національної самосвідомості, відродженні духовної культури українського народу, його патріотизму.

Враховуючи особливу потребу у розширенні кола джерел задля історичного й історіографічного досліджень краєзнавства, необхідним є залучення нових джерел, яким і є часопис «Краєзнавство».

Об'єкт дослідження - часопис УКК «Краєзнавство».

Предмет дослідження - історико-краєзнавчий рух на Слобожанщині XIX – на початку XX ст. за матеріалами часопису «Краєзнавство».

Хронологічні межі дослідження обмежуються періодом виходу часопису «Краєзнавство» у незалежній Україні (з 1993 р.), публікації якого стосуються історико-краєзнавчого руху на Слобожанщині у XIX – на початку XX ст.

Географічні межі дослідження охоплюють історико-географічний регіон Слобідської України, який у XIX – на початку XX ст. розвивався у складі Російської імперії, а за сучасним територіально-адміністративним поділом охоплює території Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронізької, південь Курської та більшість Білгородської областей Російської федерації. Краєзнавчий рух, що розгортався в її межах, становив відносну цілісність та мав особливості, зумовлені історико-культурними умовами розвитку краю.

Метою дослідження є висвітлення історико-краєзнавчого руху ХІХ – початку ХХ ст. на Слобожанщині крізь призму матеріалів, опублікованих на сторінках часопису «Краєзнавство».

Виходячи з зазначеної мети було поставлено такі конкретні теоретичні та практичні завдання:

- проаналізувати історіографію проблеми та джерельну бази дослідження;
- виокремити у публікаціях журналу «Краєзнавство» напрямки історико-краєзнавчого руху на Слобожанщині ХІХ – початку ХХ ст., з'ясувати особливості діяльності провідних місцевих осередків в сфері здійснення історико-краєзнавчих досліджень за публікаціями журналу;
- показати роль і внесок в дослідження Слобідської України вчених-краєзнавців ХІХ – початку ХХ ст..

Методологія та методи дослідження. Теоретико-методологічну основу роботи на загальнонауковому рівні склали методологічні принципи історизму, об'єктивності, науковості, системності.

Необхідність комплексного висвітлення теми на конкретно-проблемному рівні зумовила апелювання до методологічних засад, що базуються на сукупності методів емпіричного пізнання, аналізу і синтезу знань. Для досягнення конкретних завдань автором застосовуються наступні методи: формально-кількісний та бібліометричний при атрибуції журналу «Краєзнавство», історико-генетичний, історико-хронологічний при аналізі його як історіографічного факту, порівняльний, типологічний методи і метод аналогій для визначення його значущості для розвитку науки.

Наукова новизна. Вперше використано матеріали, що були надруковані на сторінках журналу «Краєзнавство», для аналізу історико-краєзнавчого руху в Слобідській Україні в ХІХ – поч. ХХ ст..

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднена на Х Всеукраїнській науково-практичній конференції «Суспільно-

політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Суми, 28 квітня 2023 р.).

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (53 позиції). Обсяг основного тексту наукової роботи становить 51 сторінок.

РОЗДІЛ I

Історіографія проблеми, джерельна база дослідження

1.1. Історіографія проблеми

Одним із завдань дослідження є з'ясування ступеня її наукової розробки, що передбачає виявлення наукового доробку про наявний рівень знань з історії краєзнавчого руху на Слобожанщині у XIX – на початку XX ст.

Проведений аналіз історіографії проблеми дав змогу з'ясувати, що перші праці, в яких розглядається розвиток історичного краєзнавства на Слобожанщині, були написані в дореволюційний період (друга половина XIX – початок XX ст.). Слід зазначити, що їх особливістю є те, що авторами цих досліджень були його сучасники – члени краєзнавчих товариств, засновники музеїв, фахівці з історії, етнографії, археології тощо. Саме вони зробили перші спроби висвітлити проблему становлення та розвитку окремих історико-краєзнавчих осередків Слобожанщини, а також охарактеризувати діяльність цих закладів. Так, М. Сумцов і Є. Редін розглянули діяльність одного з головних центрів історико-краєзнавчого руху в Харківській губернії – Харківського історико-філологічного товариства¹.

Значну увагу дореволюційних дослідників привертала також історія музейної справи в Слобідській Україні. В своїх працях Є. Редін, Д. Багалій, М. Сумцов, В. Бузескул, В. Данилевич розглянули питання формування та розвитку музейних закладів Харкова, зокрема Музею витончених мистецтв і

¹Сумцов Н. Ф. 25-летие историко-филологического общества при императорском Харьковском университете. Харьков, 1904; Редин Е.К. Учёная деятельность Историко-Филологического Общества при императорском Харьковском университете за первые 25 лет его существования (1877 - 1902). Харьков, 1904.

старожитностей Харківського університету та етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства².

Менш інформативними є праці, написані з приводу ювілеїв окремих дослідників-краєзнавців Слобожанщини другої половини XIX – початку XX ст. Вони мають невеликий обсяг, тому краєзнавча діяльність в них представлена досить стисло і фрагментарно³.

Таким чином, дореволюційні дослідники тільки заклали основи вивчення історії розвитку історичного краєзнавства на Слобідській Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.

Нетривалий період української державності 1917-1920 рр., що супроводжувався перманентною збройною боротьбою за збереження національного суверенітету не міг сприяти розгортанню історико-краєзнавчих досліджень. Покращилися умови лише в період так званої «українізації», що тривала з 1923 року до початку 30-х років. Науковими осередками, навколо яких створювалася нова історична школа, стали установи Грушевського в системі ВУАН, зокрема Науково-дослідна кафедра історії України і комісії порайонного дослідження історії України. В цей період продовжували досліджувати історико-краєзнавчий рух регіону провідні харківські дослідники Д. Багалій і М. Сумцов⁴.

² Редин Е. К. Музей Изыщных Искусств и Древностей Императорского Харьковского университета (1805 - 1905). Харьков, 1904; Багалей Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования /1805 - 1905/. Харьков, 1906; Данилевич В. Е. Этнографический музей Харьковского историко-филологического общества // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905). Харьков, 1911.

³ Багалей Д. Памяти Д. П. Миллера // Вестник Харьковского историко-филологического общества. 1914. Вып. 5; Верзилов А. В. Петр Михайлович Добровольский. Биографический очерк. *Труды Черниговской архивной комиссии*. Чернигов, 1911. Вып. 8; Памяти Тарновского В. В., Лазаревского А. М. и Шугурова Н. В. *Киевская старина*. 1902. № 7 – 8.

⁴ Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків, 1918. 308 с.; Сумцов Н.Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. Харків, 1918.

З середини 30-х - до першої половини 50-х років ХХ ст. спостерігається значний спад дослідницької роботи в галузі краєзнавства.

Історичне краєзнавство у 60-70-х роках лишалося своєрідною «мікроісторією», а історію окремих регіонів і міст докладно, на великому фактичному матеріалі було висвітлено у багатьох монографіях і дисертаціях. З кінця 60-х років ХХ ст. міцна школа регіонознавців почала складатися навколо невтомного ентузіаста краєзнавчої і пам'яткоохоронної справи П. Тронька. В його особі поєднався практик, теоретик і літописець краєзнавчої роботи, що забезпечило ґрунтовність здійснених під його керівництвом масштабних видань. Безпрецедентним за обсягом, великою мірою унікальним серед них лишається «Історія міст і сіл Української РСР». Проте в краєзнавчих публікаціях періоду 60-80 – х рр. не висвітлювалося питання зародження та розвитку краєзнавчого руху в ХІХ – поч. ХХ ст.

Кількість праць з краєзнавчої проблематики починає значно збільшуватися з кінця 1980-х рр. Помітно зростає чисельність загальних робіт з проблем і завдань подальшого розвитку історичного краєзнавства в Україні.

Варто згадати насамперед колективну монографію «Історичне краєзнавство в Українській РСР» за загальною редакцією П. Тронька, в якій вперше на значній джерельній базі робиться спроба всебічного висвітлення теоретичних питань та водночас узагальнення практичного досвіду краєзнавчої діяльності в Україні за 1917-1980-ті рр., включаючи й Слобожанщину⁵.

Також необхідно відзначити низку ґрунтовних аналітичних розвідок краєзнавців-науковців, в яких аналізується розвиток краєзнавчих досліджень в Україні як в минулому, так і за доби державної незалежності⁶. Питання

⁵ Історичне краєзнавство в Українській РСР. П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.

⁶ Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ: Рідний край, 1994. - 108 с.; Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ, 2001. 49 с. Тронько

періодизації історичного краєзнавства було висвітлено в статтях А. Аббасова, В. Прокопчука⁷.

Слід відзначити збільшення кількості наукових праць, присвячених дослідженню розвитку історичного краєзнавства в окремих регіонах України.

Так, уявлення про розвиток краєзнавчих досліджень на Правобережній Україні дають історіографічні огляди у працях Л. Баженова та В. Прокопчук⁸.

Г. Бондаренко підготував практично перший узагальнюючий історіографічно-бібліографічний матеріал із проблеми, що знайшов відбиття у його ґрунтовній праці про історичне краєзнавство Волині⁹.

І. Ярмошик та С. Гаврилюк також в своїх працях висвітлювали розвиток краєзнавства Волині¹⁰.

П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: Досвід, проблеми, перспективи : монографія. Київ: Інститут історії України, 2000. 271 с. Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні: Історіографічний аспект. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2004. Вип. 14. С. 249-271; Українське краєзнавство: сторінки історії / Г.С. Дем'янчук, Б.Г. Дем'янчук, А.Г. Дем'янчук. Київ, 2006. 296 с.

⁷ Аббасов А. Основні етапи розвитку вітчизняного краєзнавства. *Український історичний журнал*. 1969. № 12. С. 115-121; Прокопчук В. Періодизація історичного краєзнавства Правобережної України. *Київська старовина*. 2003. № 3. С. 159-164.

⁸ Баженов Л.В. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (Кінець XVIII – перші десятиріччя ХХ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 1996. 404с.; Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ - на початку ХХ ст. - Хмельницький, 1995.; Прокопчук В.С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ-го – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження й розвитку. - Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. 447 с.; Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі. Історія і сучасність. Київ, 1995.

⁹ Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині : монографія. Кн. 1. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 238 с.; Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині : монографія. Кн. 2. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 214 с.

¹⁰ Ярмошик І.І. Історичне краєзнавство Волині (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.). Житомир, 2006.; Гаврилюк С.В. Становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ — початок ХХ ст.): автореф. дис...д-ра іст. наук: 07.00.06. Чернівці, 2003. 39 с.; Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ - початок ХХ ст.). Луцьк, 2002.

Історію розвитку історичного краєзнавства на Тернопільщині (середина 40-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.) досліджувала Г.Я. Сеньківська¹¹.

Також потрібно відзначити низку ґрунтовних розвідок дослідників, в яких аналізується історико-краєзнавчий рух в Галичині. Це праці О. Дутчак, А. Козицького, Я. Луцького¹².

Питання розвитку історичного краєзнавства в Чернігівській губернії розглядаються у дисертаційному дослідженні В. Малинєвської¹³.

Історію розвитку історичного краєзнавства на Полтавщині досліджував А. Аббасов¹⁴.

Стосовно праць з дослідження краєзнавчого руху на Слобожанщині, то їх є мало. Більшість розвідок з історичного краєзнавства Слобідської України присвячені діяльності історико-краєзнавчих осередків Слобожанщини, насамперед це історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті ХІХ - на початку ХХ ст.¹⁵. С. Куделко та В. Міхеєва у своїх дослідженнях приділяють увагу розвитку історичного краєзнавства та зробили перелік

¹¹ Сеньківська Г.Я. Розвиток історичного краєзнавства на Тернопільщині (середина 40-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2009. 20 с.

¹² Дутчак О. Сучасна українська історіографія краєзнавчого руху у Галичині 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. : монографія. Івано-Франківськ, 2012. 275 с.; Козицький А.М. Український краєзнавчий рух у Галичині (1918-1939): автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1996. 24 с.; Луцький Я.В. Український туристично-краєзнавчий рух у Галичині (30-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.): автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

¹³ Малинєвская В.М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце ХІХ – нач. ХХ вв.: автореф. ...канд. ист. наук, Київ, 1990, 17 с.

¹⁴ Аббасов А.М. Становление и развитие исторического краеведения Полтавщины от его зарождения до наших дней: автореф. ... канд.ист.наук: 07.00.01. Київ, 1979.

¹⁵ Шандра В.С. К истории деятельности Харьковского историко-филологического общества. *Археографический ежегодник за 1985 год*. 1986. С.221-229; Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. Київ, 1989. Куліш С. М. Зародження науки в Харківському університеті (перша чверть ХІХ ст.). *Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*, Вип. 20

тогочасних краєзнавчих організацій у Харкові¹⁶. Ці ж дослідники серед авторів короткого історико-краєзнавчого довідника¹⁷.

Певна інформація стосовно даних краєзнавчих досліджень міститься в публікаціях, присвячених діяльності окремих дослідників-краєзнавців, які, в тій чи іншій мірі, були задіяні у вивченні історії Слобожанщини¹⁸.

Отже, загальний огляд історіографії свідчить про те, що в наукових працях досліджено різноманітні аспекти розвитку історичного краєзнавства в окремих регіонах України в різні періоди. Проте не всі питання висвітлені рівномірно і вичерпно. У наукових працях досліджено лише окремі аспекти розвитку історичного краєзнавства Слобожанщини. Поки що відсутня й праця, яка б розкривала всі сторони і напрямки історико-краєзнавчої роботи на Слобідській Україні другої половини ХІХ - початку ХХ ст.

Таким чином, відсутність узагальнюючого дослідження розвитку історико-краєзнавчих досліджень на Слобожанщині ХІХ - початок ХХ століття, зумовило дослідницький інтерес автора до зазначеної проблематики.

¹⁶ Міхеєв В.К., Куделко С.М. Про розвиток історичного краєзнавства у Харківському університеті *VIII Всеукр. наук. конф. "Історичне краєзнавство і культура"*. Ч. І. Харків, 1997.

¹⁷ Зайцев Б.П., Куделко С.М., Міхеєв В.К., Посохов С.І. Слобідська Україна: Короткий історико-краєзнавчий довідник. Харків, 1994.

¹⁸ Кравченко В. В. Д. И. Багалея и его вклад в изучение отечественной истории.: автореф. дис. канд. ист. наук : 07.00.01. Київ, 1986. 20 с.; Юрченко О. Редін Єгор Кузьмич - фундатор українського мистецтвознавства та бібліографії мистецтва. *Наукова конференція "Художнє життя Харкова першої третини ХХ століття."* Харків, 1993; Савченко Г.О. Життя, діяльність і науково-історична спадщина академіка М.Ф. Сумцова (1854 - 1922 рр.): дис... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1993. 21 с.

1.2. Джерельна база дослідження

Основним джерелом написання кваліфікаційної роботи став журнал «Краєзнавство».

Поява цього спочатку науково-популярного, а згодом суто наукового журналу пов'язана з діяльністю Українського комітету краєзнавства (УКК). Український комітет краєзнавства – перший всеукраїнський орган для координації роботи численних краєзнавчих товариств і гуртків. Створений він був в 1925 році у Харкові під час проведення I Всеукраїнського з'їзду з вивчення продуктивних сил і народного господарства та I Всеукраїнської наради з краєзнавства. «Це був час помітного піднесення краєзнавчого руху, росту кількості краєзнавчих осередків та їх членів, розгортання досліджень, видання різноманітної краєзнавчої літератури. Якраз на цей період, зазначає П. Тронько, і припадає так званий зоряний час українського краєзнавства»¹⁹.

Саме УКК тоді розробляв і направляв на місця методичні матеріали, проводив інструктивну роботу, вів облік краєзнавчих організацій, сприяв обміну досвідом між ними, координував і керував розвитком краєзнавчого руху в Україні. Виникла потреба мати свій друкований орган. Засновником журналу виступив Український комітет краєзнавства. Перший номер журналу «Краєзнавство» зійшов з друкарських верстатів кооперативного видавництва «Пролетарій» (м. Харків) у квітні 1927 року. Через нестачу коштів часопис виходив нерегулярно: до 1930 року було надруковано 28 номерів, об'єднаних в 11 випусків. Всього світ побачило 16 тис. екземплярів періодичного органу УКК²⁰.

На сторінках часопису висвітлювалися проблеми теоретичних засад краєзнавства та методики краєзнавчих досліджень; публікувалися матеріали, які

¹⁹ Тронько П., Прокопчук В. Український комітет краєзнавства: історія становлення й наслідки діяльності. *Краєзнавство*. 2010. №1–2. С. 76

²⁰ Реєнт О. Журнал "Краєзнавство": історія та сучасні напрями діяльності. *Краєзнавство*. 2017. № 3-4. С. 5.

ілюстрували вивчення регіонів; подавалися бібліографічні списки; записи подій і фактів, пов'язаних із життям краєзнавчих організацій.

Виданню «Краєзнавства» перешкодили репресії краєзнавчого руху в УСРР у цілому, членів УКК зокрема, слабка матеріальна база функціонування журналу, відсутність зацікавленості у його існуванні з боку владних, управлінських структур країни. Коли ж краєзнавство стало непотрібне тоталітарному режимові, випуск журналу було припинено, а члени редакції та чимало авторів видання стали жертвами політичних репресій.

П. Тронько підсумовуючи цей етап краєзнавчого руху в Україні зазначав, що «і все ж досить коротка в часі організаторська й науково-методична діяльність комітету вплинула на організаційне зміцнення й розгортання краєзнавчого руху, виховання плеяди краєзнавців «золотої доби», виробила досвід, який згодом підхопили наступники»²¹.

Відродження краєзнавчого руху та нове життя видання отримало тільки через 60 років. У часи національно-культурного піднесення кінця 1980 - початку 1990-х років у Києві наприкінці березня 1990 року відбувся установчий з'їзд краєзнавців України, який заснував Всеукраїнську спілку краєзнавців, що взяла на себе зусилля розбудови суверенної держави засобами краєзнавства. Водночас Всеукраїнська спілка краєзнавців проголосила себе правонаступником і продовжувачем справ Українського Краєзнавчого Комітету.

У 1993 році видання журналу «Краєзнавство» було відновлене та продовжено нумерацію часопису з 29 випуску. Його засновниками стали Всеукраїнська спілка краєзнавців (з 2008 року – Національна спілка краєзнавців України) і редакція журналу «Пам'ятки України». У 2000 р. часопис отримав у

²¹ Тронько П., Прокопчук В. Український комітет краєзнавства: історія становлення й наслідки діяльності. *Краєзнавство*. 2010. № 1–2. С. 91

співзасновники Інститут історії України Національної академії наук України. Це зумовило перехід видання з науково-популярного до суто наукового.

Головним редактором з 1993 року до вересня 2011 рр. був голова Всеукраїнської спілки краєзнавців, академік Національної академії наук України Петро Тронько, з 2012 року - член-кореспондент Національної академії наук України, доктор історичних наук Олександр Реєнт.

На сьогодні читачі журналу «Краєзнавство» мають можливість ознайомитися більш детально з історією краєзнавчого руху в Україні XIX-XXI століть, познайомитися з мікроісторичними дослідженнями та розвідками в царині соціології повсякденності, біографістики, музеології. На сторінках журналу друкуються статті, в яких розкриваються теоретико-методологічні засади освітянського краєзнавства, висвітлюється краєзнавча робота у вищих, загальноосвітніх, поза шкільних навчальних закладах.

У часописі склалися постійні тематичні рубрики, які охоплюють усю організаційну, наукову та науково-методичну сфери краєзнавчої галузі: «Літопис українського краєзнавства», «Історія міст і сіл України: історико-теоретичні проблеми вивчення», «Краєзнавство в особах», «Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний дискурс», «Історія України у світлі регіональних досліджень», «Музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку», «Вітчизняне пам'яткознавство: традиції, досвід, перспективи», «Регіональні аспекти історичної демографії» «Джерелознавчі і біографічні студії».

В останні роки з'явилися такі рубрики як «Медичне краєзнавство: суть та науково-дослідницький потенціал», «Національна спілка краєзнавців України: панорама сучасного життя», «Теоретико-методологічні засади освітянського краєзнавства», «Музичне краєзнавство у контексті сучасної історичної думки».

Журнал спирається на великий загал авторів та кореспондентів з числа науковців, краєзнавців, аспірантів, магістрів, освітян, архівістів, музейників, бібліотекарів та інших професій.

Представлено на сторінках журналу й краєзнавство Слобідської України. Один з випусків журналу «Краєзнавство» за 1995 рік повністю присвячений краєзнавству Слобожанщини. Краєзнавчі матеріали щодо цього регіону є також майже в кожному випуску часопису в різних рубриках. Аналіз цих викладених матеріалів, дав можливість зробити висновок, що вони є інформативними, цікавими для читачів і дають змогу дослідити краєзнавчі процеси на Слобожанщині.

Отже, часопис «Краєзнавство» є джерелом інформації про досягнення в справі вивчення окремих регіонів ученими й аматорами, форму і зміст краєзнавчої роботи. Він є достатньо репрезентованим і загалом забезпечує умови для вивчення історико-краєзнавчої спадщини, творцями якої є дослідники краєзнавства Слобожанщини. Текстологічний аналіз засвідчує, що джерельна база дослідження відзначається досить високим загальним рівнем автентичності, оригінальності.

РОЗДІЛ II

Напрямки історико-краєзнавчої діяльності на Слобідській Україні кінець XVIII – поч. XX ст.

На сторінках журналу «Краєзнавство» висвітлювалися різні аспекти історико-краєзнавчих досліджень. Аналіз цих публікацій показав, що окрему групу складають розвідки, автори яких знайомлять читачів з напрямками історико-краєзнавчої діяльності на Слобожанщині в дореволюційний період (кінець XVIII – поч. XX ст.)

Одним із напрямків історико-краєзнавчих досліджень Слобідської України було обстеження та написання описів. Автори публікацій в журналі «Краєзнавство» звертають увагу на те, що протягом XIX століття створювалися різні історично-статистичні описи Слобідської України, авторами яких були науковці, освітяни, військові, представники духовенства, літератори. Особливу увагу дослідники звертають на такі описи: «Военно-статистическое обозрение Харьковской губернии» (1850 р.), «Историко-статистическое описания Харьковской епархии» за авторством архієпископа Філарета Гумелівського (1852 р.), збірка нарисів з українського побуту «Слобожани» Григорія Данилевського (1854 р.).

Перші описи цього регіону України були здійснені в кінці XVIII ст. Так Красиков М. вважає, що «перше етнографічне обстеження в Україні було проведено саме на Слобожанщині у 1765-1768 роках, коли президент Вільного економічного товариства Т. Клінтштет розіслав губернаторам анкету з 65 пунктів, запропонувавши відповісти на «экономические вопросы, касающиеся до земледелия по разности провинций». З усієї Російської імперії надійшло лише 7 відповідей, і серед них єдина з України, а саме з Слобідсько-Української губернії. Відповідь ця була надрукована у 8 томі «Трудов Вольного Экономического Общества к поощрению в России земледелия и домостроительства» за 1768 р. У

ній подано відомості взагалі по всій губернії і окремо — по Ізюмщині, Охтирщині та Сумщині»²².

Наступний опис земель Слобожанщини був здійснений в 1777 р. на замовлення Сенату. Упорядником цього опису був директор народного училища Іван Переверзєв, який все життя перебував у «силовому полі» слобожанського менталітету, тобто був добре обізнаний не лише з історією, географією та економікою краю, але й з характером, побутом, звичаями слобожан. Його «Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывших в сей стране с давних времен переменах...» містить відомості про адміністративно-політичний устрій, кількісний склад та соціально-етнічну структуру місцевого населення, його заняття, культуру тощо. «Вражають розум і спостережливість І. Переверзєва, рівень його екологічного мислення, привабливе небайдужість до майбутнього цього краю»²³ – зазначає М. Красиков.

Систематичне, організоване дослідження минулого Слобідської України розпочалося на початку ХІХ століття. Дослідники вважають, що цьому сприяло відкриття в 1805 році Харківського університету²⁴. О. Кашаба, стверджує, що «фундамент історичного краєзнавства в краї був закладений ученими Харківського університету з моменту його заснування»²⁵. Дослідники також відзначають особливу заслугу в цьому засновника Харківського університету Василя Каразіна. «Підвалини дослідження Слобідської України заклав В. Н. Каразін (1773–1842), засновник Харківського університету. Краєзнавчий підхід, - зазначає О. Кашаба, - В. Н. Каразін продемонстрував у розвідках «О древностях

²² Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4. С.

²³ Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4. С.

²⁴ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23-29.; Стоколос Л. Початки історії харківського студентства. *Краєзнавство*. 1995. №1- 4. С. 61. Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4.

²⁵ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23.

Слободско-Украинской губернии», «О значении Харькова для полуденной России», «Объяснение подробной таблицы обстоятельств народонаселения в Слободско-Украинской губернии» та інших»²⁶.

В цих статтях, продовжує думку М. Красиков, «висвітлюється історичне минуле краю, зокрема заселення Слобожанщини, аналізується географічне положення регіону, прогнозується розвиток найбільш перспективних галузей промисловості та сільського господарства, подані цікаві етнопсихологічні зауваження щодо характеру українського та російського населення»²⁷.

«Ще в першій половині XIX ст., - зазначає О. Кашаба, - університетські центри намагалися закласти концептуальні підвалини історичного краєзнавства і виробити відповідні методики локальних досліджень»²⁸. Провідну роль у цій справі відігравали наукові товариства, які свою діяльність починали з вивчення і описання Харківської губернії.

Так, в 1812 році при Харківському університеті було засновано Товариство наук. Головним завданням товариства вважалося «распространение наук и знаний как чрез ученые изыскания, так и чрез издания в свет общепольных сочинений»²⁹. Словесне відділення очолив професор Г. П. Успенський - один із яскравих представників історичного напрямку в Харківському університеті. Він був автором «Наставление учителям для составления исторических, топографических и статистических записок». Він вважав, що у такий спосіб

²⁶ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С.

²⁷ Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4.

²⁸ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С.

²⁹ Куліш С. М. Зародження науки в Харківському університеті (перша чверть XIX ст.) // Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки», 2015. Вип. 20. С. 84.

можна створити підґрунтя для систематичного наукового вивчення краю та закликав громадськість більше уваги приділяти пізнанню Батьківщини³⁰.

Дослідники зазначають, що найбільш інтенсивне та всебічне вивчення краю припадає на останню чверть XIX - першу чверть XX століття. Цьому сприяло створення на базі історико-філологічного факультету університету у 1877 році Харківського історико-філологічного товариства (1877–1919)³¹.

«Одним з факторів, що сприяли цьому, - вважає М. Красиков, - було пробудження національної самосвідомості. Створення у лютому 1877 року Харківського історико - філологічного товариства не було випадковим»³².

Діяльність товариства була спрямована на розвиток досліджень з історії та культури Лівобережної України й Слобідської України, філології, мовознавства, а також на розповсюдження історико-філологічних знань серед учнівської і студентської молоді та населення.

О. Кашаба зазначає, що «Харківське історико-філологічне товариство чимало зробило і в напрямі розробок програмного забезпечення краєзнавчих досліджень. Так, у «Харьковском календаре на 1884 год», а також у третьому випуску «Харьковского сборника» (1889 р.) було опубліковано звернення до громадськості з закликом збирати для ХІФТу предмети матеріальної і духовної культури, відомості з історії краю, старовинні видання, а також матеріали з діалектології³³».

³⁰ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.) *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С.24

³¹ Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1- 4. С. 39; Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 25; Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1- 4. С. 22. Стоколос Л. Початки історії харківського студентства. *Краєзнавство*. 1995. №1- 4. С. 61.

³² Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини // *Краєзнавство*. 1995. № 1-4.

³³ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.) *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С.24

Члени товариства вивчали історію краю на підставі архівних джерел, проводили археологічні розвідки й розкопки; займалися пам'ятко охоронною діяльністю; досліджували етнографію, діалектологічні особливості мови краю. Тут починали свій науковий шлях М. Сумцов, М. Халанський, Д. Яворницький та інші відомі вчені.

У 1894 році з ініціативи товариства розпочинаються щорічні розкопки курганів та городищ Харківської губернії. Результати археологічних досліджень обговорювалися на засіданнях Харківського історико-філологічного товариства. Зокрема, у лютому 1899 року, у доповіді Є. К. Редіна «Могильник кургана слободи Сеньково Купянського уезда» було підбито підсумки багатогранної, цікавої роботи дослідників Слобожанщини.

Дописувачі часопису «Краєзнавство» звертають увагу читачів на значення та наслідки проведення членами Харківського історико – філологічного товариства XII Археологічного з'їзду у 1902 році в Харкові. М. Красиков, зазначає, що «цей археологічний з'їзд «дав свіжий імпульс краєзнавчим студіям Слобожанщини. Це відбилося не лише у публікації вагомих «Трудов Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда в г. Харькове», а й у створенні в Харкові завдяки зусиллям і енергії невтомних діячів науки М. Сумцова та Є. Редіна Етнографічного музею, який потім став музеєм Слобідської України ім. Г. Сковороди, а також музею церковних старожитностей при Харківському історико-філологічному товаристві. Чимало цінних документів з історії Слобожанщини зосередилось також у історичному архіві Товариства»³⁴.

Один із напрямків краєзнавчої діяльності - створення музеїв – був започаткований університетськими викладачами в 1807 році. В 1859 році був

³⁴ Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4. С. 23.

відкритий Музей красних мистецтв і старожитностей, де зберігалися артефакти, знайдені на території Слобожанщини. Очолював його професор Є. К. Редін.

Харківський дослідник Т. Місостов в своїй розвідці звертає увагу на велику роль в формуванні фондів харківських музеїв пожертвувань окремими представниками громадськості приватних колекцій. Так, пожертвовані приватні колекції І.П.Сокальського, М.Ф.Сумцова, Б.Г.Філонова, А.М.Краснова, А.М.Матушинського стали основою зібрань таких харківських музеїв, як художньо-промисловий і етнографічний. Т. Місостов в своїй розвідці згадує художника В. П. Карпов, який пожертвував бронзову ламку, знайдену при розкопках у місті Помпеї, а також бронзового божка Бахуса, виробленого у IV сторіччі і знайденого в м. Неаполі. А дворянин І. А. Новодворський у 1898 році пожертвував рідкісні монети численністю 75 штук, з яких 25 монет 1730-1749 років, 49 монет 1731 року і одна монета 1726 року у Харківський міський музей³⁵. Пожертвування до музеїв Харкова, звертає увагу Т. Місостов, надходили й від мешканців інших міст і губерній. Наприклад, у 1894 році до Музею Витончених Мистецтв було передано три картини та альбом фотокарток і гравюр з картин, статуй та видань, по заповіту дворянина Є.М.Жданова, який мешкав у Курській губернії.

Членами товариства був також заснований нумізматичний кабінет. А. С. Коврижних свою розвідку присвятив діяльності А.О. Валицького, який з 1836 по 1849 рр. був завідувачим мюнцкабінетом Харківського університету. Автор описує складання вченим систематичного каталогу монет. За час завідування А.О. Валицьким нумізматичний кабінет був в гарному стані, колекція була приведена впорядкована, постійно поповнювалася новими експонатами, був

³⁵ Місостов Т.Ю. Роль громадськості у розвитку історичного краєзнавства на Харківщині (кінець XIX - початок XX ст.). *Краєзнавство*. 2003. №1-4. С. 70-73.

складений систематичний каталог. Діяльність вченого – робить висновок автор статті – сприяла вивченню нумізматики³⁶.

Іншим напрямком історико-краєзнавчої діяльності на Слобожанщині був розвиток архівної справи. При Харківському університеті діяв Історичний архів, який очолював професор Д. І. Багалій. На початку 90-х років XIX ст. це було найбільше сховище документів з історії Лівобережної України XVIII - перш. пол. XIX ст. Тут було зосереджено більше 52 тис. справ. Фонди архіву постійно поповнювалися за рахунок пожертвувань від громадян. Так, у 1901 році інспектор народних училищ Білгородського повіту Г. Ільїнський передав Харківському історико-філологічному товариству збірку документів середини XVII ст., яка складалася з стародавнього календаря з планетником, «Снов истолкование» Майола, перекладу з польської 1742 р. і збірку силабічних віршів, в якій містились популярні в середині XVII ст. українські народні пісні.

В 1916 році університетський архів поповнився особистими фамільними документами та старовинними речами, які пожертвувала графиня В. Капніст (у дівочості Рєпніна).

Завдяки пожертвуванням громадськості поповнювався й Харківський історичний архів. Т. Місостоев склав таблицю «Пожертвування архівних справ і документів у Харківський історичний архів». На його думку, «пожертвування невідомих архівних справ Харківському архіву було одним з найважливіших заходів підтримки громадськістю краєзнавчої діяльності. Таблиця пожертвувань, складена з матеріалів звітів Харківського історичного архіву, свідчить про систематичність таких заходів харківської громадськості»³⁷.

³⁶ Коврижных А.С. Эпизод из истории нумизматического кабинета Харьковского университета (1836 – 1849 гг.). Заведование А.О. Валицкого. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 31-32.

³⁷ Місостов Т.Ю. Роль громадськості у розвитку історичного краєзнавства на Харківщині (кінець XIX - початок XX ст.) *Краєзнавство*. 2003. №1-4. С. 70-73.

Займалося Харківське історико-філологічне товариство й видавничою діяльністю. При товаристві був створений Комітет із видавництва літератури, який до 1909 р. видав 117 назв книг накладом близько 2,5 млн. примірників. З ініціативи товариства створювалися безкоштовні громадські бібліотеки, читальні. Можливо, саме завдяки цьому Харківська губернія на початку ХХ ст. за кількістю бібліотек посідала друге місце в Російській імперії. Ілюстрацією видавничої діяльності того періоду є праця помічника бібліотекаря університетської бібліотеки Г.Чирикова «Указатель книг и брошюр, напечатанных в Харькове с 1805 по 1879 гг.». Метою покажчика було допомогти всім бажаючим вивчати історію Слобідської України та Харківського університету. У ньому відображено друковану продукцію більш ніж за 70 років.³⁸

О. Кашаба, аналізуючи розвиток краєзнавства на Слобожанщині в кінці ХІХ – початку ХХ століття, згадує дослідницьку та видавничу діяльність Харківського губернського статистичного комітету. 1898 року зусиллями цієї установи було видано величезну працю «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края», яка містила детальний опис побуту, звичаїв, типів населення Старобільського повіту³⁹.

М. Красиков також повідомляє про внесок статистичного комітету у розвиток краєзнавства на Слобожанщині. Так, за його інформацією, статистичний комітет створив також комісію, метою якої було дослідження кустарних промислів у Харківській губернії. Цим займалися О. Твердохлібов, Л. Соколовський, П. Єфименко та інші. Ними видано кілька книжок «Трудов» комісії⁴⁰.

З діяльністю губернського статистичного комітету поява персональних та

³⁸ Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 9

³⁹ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23-29.

⁴⁰ Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 19-25.

бібліографічних посібників, присвячених уродженцям Харківщини, припадає на 80-ті роки XIX ст. Перші спроби створення такого роду посібників були розпочаті секретарем губстаткомітету П. Єфименком та його дружиною — відомим істориком О. Єфименко. Ними було зібрано матеріали до персоналій відомих вчених, літераторів, художників, таких як І.Рєпін, І.Срезневський, Г.Данилевський, Г.Квітка-Основ'яненко⁴¹. Цей бібліографічний словник було надруковано спочатку на сторінках «Харьковского календаря», а потім «Харьковского сборника», який був додатком до «Харьковского календаря» в ньому було вміщено багато різноманітних матеріалів, що торкалися питань минулого та сучасного життя Слобідської України.

У другій половині XIX століття відбулося зародження ще одного напрямку історико-краєзнавчих досліджень – краєзнавчої бібліографії. Розгляду цього питання присвячена стаття Валентини Ярошик «Краєзнавча бібліографія Харківщини».

Дослідниця вважає, що «до 1917 р. у нашому краї вже склалася система краєзнавчих посібників: це покажчики місцевих видань, покажчики змісту місцевої періодики, галузеві та тематичні посібники, бібліографічні, тематичні та універсальні покажчики та посібники каталожної бібліографії. Значний внесок у становлення і розвиток цієї системи зробили наукові товариства при університеті (товариство випробувачів природи, історико-філологічне та ін.), губернський статистичний комітет, редакції місцевих періодичних видань (особливо «Харьковских губернских ведомостей»), а також вчені, дослідники краю: Д.Багалій, О.Устинов, М.Сумцов, І.Срезневський, О.Борисяк та ін.»⁴².

Розвитку краєзнавчої бібліографії Слобожанщини також сприяла діяльність Харківської громадської бібліотеки (тепер Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка), яка в дореволюційний період готувала та

⁴¹ Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 10

⁴² Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 9

видавала друковані каталоги, у яких було відображено краєзнавчі матеріали.

В. Ярошик, характеризуючи краєзнавчу бібліографію Харківщини, наводить таку статистику: «другої половини ХІХ до початку ХХ ст. було підготовлено й видано понад 50 краєзнавчих бібліографічних посібників, серед яких 19 покажчиків місцевих видань та змісту харківської періодики, 3 універсальні посібники, 18 тематичних і галузевих (економіка, сільське господарство, історія, природа) та бібліографічні видання»⁴³.

Це стало можливим завдяки діяльності різних наукових товариств, громадських, державних, культурних закладів, які займалися збиранням фактичного матеріалу, проводили пошукову, видавничу і культурно-просвітницьку діяльність у галузі краєзнавства.

Отже, аналіз публікацій на сторінках журналу «Краєзнавство», в яких висвітлювалися різні аспекти історико-краєзнавчих досліджень Слобожанщини в ХІХ – поч. ХХ ст., дозволив з'ясувати основні напрями цих досліджень, а саме: а) обстеження та написання описів Слобідської України; б) створення музеїв; в) розвиток архівної справи; г) видавнича діяльність; д) краєзнавча бібліографія.

Систематичне, організоване дослідження минулого Слобідської України розпочалося на початку ХІХ століття. Засновані у цей період наукові інституції відігравали чималу роль у збиранні фактичного матеріалу та створенні відповідних методик дослідження краю. Саме вони проводили значну пошукову, видавничу і культурно-просвітницьку діяльність у галузі історичної науки

Провідну роль у цій справі відігравали науковці Харківського університету. Особливо необхідно відзначити внесок у розвиток історичного краєзнавства Слобожанщини Харківського історико-філологічного товариства, яке було створено в 1877 році на базі історико-філологічного факультету університету. Члени товариства вивчали історію краю на підставі архівних

⁴³ Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 9.

джерел, проводили археологічні розвідки й розкопки; займалися пам'яткоохоронною діяльністю; досліджували етнографію, діалектологічні особливості мови краю.

РОЗДІЛ III

Висвітлення діяльності вчених-краєзнавців на сторінках часопису «Краєзнавство»

В багатьох публікаціях часопису «Краєзнавство», в яких висвітлюються особливості історико – краєзнавчих досліджень на Слобожанщині, є багато інформації і про дослідників регіону.

Розглянемо інформацію, щодо їх діяльності та значення в розвитку історико-краєзнавчих досліджень на Слобожанщині, викладену на сторінках часопису його дописувачами.

Насамперед дослідники відзначають краєзнавчу спадщину славетного українського письменника, основоположника нової української прози Григорія Квітка-Основ'яненка, корінного харків'янина, представника одного з найстаріших козацьких родів. Окрім того він був істориком, етнологом, культурологом, ретельним дослідником рідної йому Слобожанщини, який створив енциклопедію побуту, характерів, типів різних верств населення Слобідської України.

Г. Титович, вважає, що «його краєзнавчі розвідки: «О слободских полках», «О Харькове и уездных городах Харьковской губернии», «Украинцы», «История театра в Харькове» та інші, позначені непересічним письменницьким талантом, вирізняються образністю викладу й точністю характеристики в описанні як історичної доби, так і людей, що населяли Слобідську Україну. Написані «офіційною» мовою (українська тоді до науки, як кажуть, на гарматний постріл не допускалася), вони, щоправда, не мають повної завершеності, але й фрагментарні викладки досі не втратили своєї історичної і художньо-пізнавальної цінності»⁴⁴. Читачі журналу можуть прочитати на сторінках

⁴⁴ Квітка-Основ'яненко Г. Про Слобідські полки. Українці. *Краєзнавство*. 1994. № 1-4. С. 26.

журналу уривки з так званих «Материалов для истории Малороссии» (вперше надруковано в «Прибавлениях» до газети «Харьковские губернские ведомости» за 1 січня 1838 р.) та етнографічного нарису «Украинцы», що побачив світ 1841 року в журналі «Современник» (С.-Петербург), у перекладі з російської⁴⁵.

Чимало зробили для становлення та розвитку історико-краєзнавчого руху вчені Харківського університету. Їх діяльність та внесок в краєзнавство Слобожанщини є предметом дослідження дописувачів часопису «Краєзнавство».

Діяльність та наукова спадщина академіка Миколи Федоровича Сумцова висвітлюється на сторінках журналу «Краєзнавство».

Ольга Кашаба у своєму дослідженні, присвяченому становленню краєзнавчих досліджень у дореволюційний період на базі Харківського університету, приділяє увагу й постаті М. Сумцова. Характеризуючи його доробок, вона зазначає, що науковець «одержав широке визнання завдяки численним науковим працям, лекціям у Харківському університеті, великій просвітницькій і громадській діяльності. Вчений обирався членом-кореспондентом Російської і Чеської, академіком Української академії наук, користувався великим авторитетом у науковому світі. Наприкінці ХІХ ст. його ім'я ввійшло до міжнародного словника фольклористів, виданого у Парижі»⁴⁶.

Цікавою та інформативною є окрема розвідка Г. Савченко про М. Сумцова «Академик Микола Сумцов – історик Харкова». Дослідниця зазначає, що «історія й етнографія Слобідської України посідають у творчості М. Сумцова чільне місце. Понад половину з відомих на сьогодні 950 робіт ученого присвячено вивченню минулого цього краю»⁴⁷. Велике значення для відтворення історії

⁴⁵ Квітка-Основ'яненко Г. Про Слобідські полки. Українці. *Краєзнавство*. 1994. № 1-4. С. 26-27.

⁴⁶ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) *Краєзнавство*. 2009. № 1-2. С. 23-29.

⁴⁷ Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 39-41

життя Харкова в кінці XIX - на початку XX століття мають розвідки, які присвячені історії Харкова та Харківського університету.

Г. Савченко та О. Кашаба серед усіх робіт М. Сумцова з історії Харкова (Г. Савченко нарахувала їх 50) виділяють статтю «Два слова о составлении систематического исторического исследования о городе Харькове» (1880 р.). Так, Г. Савченко вважає, що стаття «має методологічний, постановочний характер у розробці питання про написання цілісного комплексного історичного дослідження з історії міста. Стаття цікава й важлива тим, що в ній учений розробляє досить детальний план того, як треба збирати матеріали і писати історичне дослідження про місто. Для створення такого комплексного дослідження Сумцов вважає необхідним передусім зібрати потрібний археологічний та історичний матеріал, опублікувати найважливіші для побутової історії міста документи, що зберігаються у громадських та приватних архівах, скласти список друкованих творів про минуле міста, видати спеціальні історичні монографії про діяльність окремих місцевих закладів, передусім про Харківський університет»⁴⁸.

О. Кашаба звертає увагу на те, що «М. Ф. Сумцов першим з університетських професорів висунув ідею про необхідність введення до навчальних програм як обов'язкових предметів історії й етнографії України, української мови і літератури»⁴⁹.

Дослідники діяльності М. Сумцова також виокремлюють теми, які цікавили науковця. Це, зокрема, історико-географічна характеристика Харкова, ремесла і промисли, соціальна структура міського населення, санітарний стан міста, екологічна ситуація, розвиток мережі охорони здоров'я у Харкові, численні

⁴⁸ Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 39–41

⁴⁹ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23-29.

проблеми культурного життя міста.

Таким чином, робить висновок Г. Савченко, «різноманітні за темами і за формою викладу численні статті М. Сумцова, присвячені Харкову, дають уявлення про життя, побут, потреби міста в ХІХ — на початку ХХ століття, оприлюднюють значний фактичний і статистичний матеріал, готують базу для написання фундаментальної праці про Харків»⁵⁰.

Доробок М. Сумцова про Харківський університет, що нараховує близько 70 робіт, автор статті поділив на декілька частин. Це роботи безпосередньо з історії університету, серед яких найважливішою є монографія «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905)», написана у співавторстві з Д.Багалієм і В.Бузескулом (1906 р.).

Іншу частину наукової спадщини науковця складають численні біографічні статті про викладачів, опубліковані в «Биографическом словаре профессоров Харьковского университета», у книзі «Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905)», різних енциклопедичних і довідкових виданнях, місцевих газетах. Багато розвідок присвячено науковій і громадській діяльності його вчителів — професорів Харківського університету Мартина Дринова та Олександра Потебні. Декілька заміток учений присвятив засновникові Харківського університету В.Каразіну, порушив у пресі питання про спорудження пам'ятника видатному землякові.

Знайомлячи читачів журналу «Краєзнавство» з науковим доробком М. Сумцова, Г. Савченко, звертає увагу на те, що «на відміну від своїх попередників, він намагався підходити до вивчення історії університету комплексно, як до значної історико- культурної проблеми. Його цікавили буквально всі питання,

⁵⁰ Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 39–41

пов'язані з історією виникнення й діяльності університету, організацією навчально-виховного процесу»⁵¹.

Цінність праць М. Сумцова для сучасних дослідників історії Слобожанщини є в тому, що для їх написання він використовував широке кола джерел, серед яких головне місце займали практично недосліджені матеріали Харківського університетського архіву, а також документи Міністерства народної освіти, мемуари, приватне листування.

Проаналізувавши наукову спадщину М. Сумцова, Г. Савченко, робить висновок, що «він був одним з перших літописців Харківського університету, хто розглядав історію вузу в тісному зв'язку з суспільно-політичним життям. В роботах ученого знайшли вияв численні питання наукової і суспільно-політичної діяльності університету в XIX - на початку XX століття, історія наукових товариств і музеїв, роль вузу в історії і культурному житті Слобідської України»⁵².

Погоджується з думкою Г. Савченко й М. Краси́ков, який зазначає, що «праці М. Сумцова узагальнювали дані, зібрані дореволюційними дослідниками, вони й досі актуальні. Книгу М. Сумцова «Слобожане. історико-етнографічна розвідка», наприклад, можна використовувати як довідкове видання, бо в ній, здається, є всі історичні відомості про Слобожанщину: відгуки щодо світогляду мешканців краю, дані про соціальний розподіл громадянства, розвиток хліборобства, промисловості, торгівлі; є розділи про типові слобожанські оселі, про традиційний одяг, їжу, напої, ліки. Містяться також відомості про розвиток науки, освіти, мистецтва, журналістики на Слобожанщині, про найзначніших місцевих етнографів»⁵³.

⁵¹ Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 39–41

⁵² Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 39–41

⁵³ Краси́ков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 24.

«Загалом слід сказати, робить висновок О. Кашаба, це був учений-енциклопедист, людина неабиякої працездатності»⁵⁴.

Микола Сумцов, за твердженням сучасного харківського етнолога Михайла Красикова, був одним із небагатьох «вдячних синів Слобожанщини», якому виконувати лише роль дослідника та спостерігача «проявів творчої енергії народного духу» було недостатньо. Він не розглядав селянство зі сторони, суто як джерело етнографічних матеріалів, а, насамперед, бачив живих людей, які потребують співчуття і допомоги.

Ще одному викладачу Харківського університету, видатному представнику української історичної науки кінця XIX – початку XX ст., відомому педагогу, громадському діячу і публіцисту, присвячена стаття Р. Філіпенко «Редин - член Харьковского историко-филологического общества».

Як відомо, Єгор Кузьмич Редин з 1893 року був викладачем Харківського університету. Р. Філіпенко в своїй статті знайомить читачів журналу «Краєзнавство» тільки з одним напрямком діяльності вченого, а саме з його перебуванням з 1897 року на посаді секретаря Харківського історико-філологічного товариства, яке діяло при історико-філологічному факультеті Харківського університету. На цю посаду його кандидатуру запропонував М. Сумцов, який на той час був головою ХІФТ.

Дослідник зазначає, що в науково-організаційній діяльності Є.К. Редина необхідно відзначити багатогранність і різноманітність інтересів вченого, відповідальність за доручену справу⁵⁵. Вчений приймав участь в археологічних розкопках курганів та городищ Харківської губернії. Результати цих розкопок були описані в статті в співавторстві з М. Феодоровським. Також він підготував

⁵⁴ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23–29.

⁵⁵ Филиппенко Р. И. Е. К. Редин - член Харьковского историко-филологического общества. *Краєзнавство*. 2002. № 1–4. С. 38

доповідь «Могильник кургану слободи Сеньково Куп'янського повіту», яку проголосив на засідання ХІФТ 22 лютого 1899 року. Як зазначає, Р. Филипенко, вже по одній цій роботі можна було судити про нього як про досвідченого археолога⁵⁶.

Автор статті, присвяченій діяльності Єгора Кузьмича Редіна, досить докладно описує його участь у підготовці та проведенні ХІІ Археологічного з'їзду, який відбувся у серпні 1902 р. у м. Харкові⁵⁷. Є.К. Редін був обраний секретарем і підскарбієм Харківського підготовчого комітету з підготовки з'їзду.

Разом з роботою щодо організації з'їзду, історик-мистецтвознавець займався дослідницькою діяльністю, зокрема вивченням української художньої спадщини. Багато часу й сил Є.К. Редін приділяв дослідженню церковних пам'яток Слобожанщини. Він один з перших звернувся до наукового вивчення українського іконопису.

Під час роботи ХІІ Археологічного з'їзду ним був підготовлений реферат «Религиозные памятники искусств Харьковской губернии». Доповідь вченого була звітом про експедиції 1900 і 1901 рр., в яких він обстежив безліч церков і монастирів, зібравши величезний фактичний матеріал. Цінність матеріалу полягала в тому, що тут було зібрано найбагатші відомості з історії культурної спадщини Слобожанщини⁵⁸.

Також за редакцією Є.К. Редіна вийшов «Каталог выставки ХІІ Археологического Съезда в г. Харькове» (1902). Цінність його полягає в тому, що в ньому були зібрані детальні відомості з історії культурного надбання

⁵⁶ Филипенко Р. И. Е. К. Редин - член Харьковского историко-филологического общества. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 38

⁵⁷ Филипенко Р. И. Е. К. Редин - член Харьковского историко-филологического общества. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 39 – 40.

⁵⁸ Филипенко Р. И. Е. К. Редин - член Харьковского историко-филологического общества. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 39 – 40.

Слобожанщини. «Каталог» і на сьогодні є важливим довідником колекцій університетського та єпархіального музеїв.

Вчений-мистецтвознавець продовжував вивчення церковних пам'яток, і після закінчення з'їзду. Р. Филипенко зазначає, що більше ніж 150 рефератів за авторством Є. Редіна було присвячено історії, культурі, етнографії Слобожанщини та Лівобережної України⁵⁹.

У 1905 році Є. К. Редін опублікував роботу «Материалы к изучению церковных древностей Украины. Церкви города Харькова». У книзі автор досліджує церкви міста, починаючи з його заснування. Ця книга - найцінніше джерело при вивченні історії мистецтва Слобожанщини.

У статті автор лише у найзагальніших рисах описав одну із сторін життя секретаря ХІФО Є. К. Редіна. Ще належить оцінити багату наукову спадщину, педагогічну та громадську діяльність видатного російського та українського вченого-мистецтвознавця, «людини золотого серця», професора Харківського університету Є. К. Редіна.

Історико-краєзнавчі дослідження Слобідського краю не можливо уявити без діяльності Дмитра Багалія. Автори публікацій на сторінках журналу, присвячених краєзнавчому руху, аналізують його діяльність, науковий доробок та його внесок в історичне краєзнавство.

О. Кашаба зазначає, що «шлях Д. І. Багалія до історико-регіональних, історико-краєзнавчих досліджень був непростим. Коли молодий доцент кафедри російської історії Харківського університету почав поглиблено вивчати історію Слобідської України, його зразу ж звинуватили в «українофільстві». Попри це, вчений почав наполегливо працювати над вивченням історії Чернігово-Сіверської землі в історичній школі В. Антоновича; досліджував історію

⁵⁹ Филиппенко Р. И. Е. К. Редин - член Харьковского историко-филологического общества. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 40.

Лівобережної, Слобідської, Південної України; створив у Харкові власну авторитетну школу істориків-регіоналістів і краєзнавців»⁶⁰.

У дореволюційний період дослідники виділяють такі теми досліджень Д. І. Багалія: історія м. Харкова й Харківського університету, історія заселення Слобідського краю, його матеріальної культури й духовного життя, біографічні нариси місцевих діячів, а також звертають увагу на видання творів українського філософа Г. С. Сковороди з нарисом про його філософські й богословські погляди та його біографію.

О. Кашаба в своїй публікації, присвяченій історико-краєзнавчим дослідженням в Харківському університеті в кінці XIX – початку XX ст., висвітлює діяльність Д. Багалія як історика-краєзнавця. Окреслимо основні напрямки краєзнавчої діяльності вченого. Д. Багалій сприяв розвитку археологічних досліджень. Свідченням цього є проведені за його підтримки археологічні розвідки, які стали підґрунтям для складання першої карти археологічних пам'яток, виявлених у межах сучасної Харківщини, Сумської та Луганської областей. Виявлені археологічні знахідки були передані до університетського музею. Також Д. Багалій став одним з організаторів XII Археологічного з'їзду, що проходив у Харкові в 1912 році.

Значний внесок зроблено вченим і в галузі етнографії. О. Кашаба повідомляє, що «завдяки його зусиллям при Харківському університеті було відкрито етнографічний музей. Матеріали, зібрані спеціалістами під керівництвом Д. І. Багалія, досить повно й усебічно розкривали традиційно-побутову культуру населення Харківщини. Деякі відділи були єдиними в країні за складом пам'яток»⁶¹. Праці Д. Багалія є підтвердженням того, що Д. І. Багалій

⁶⁰ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23–29.

⁶¹ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23–29.

часто використовував етнографічний і фольклорний матеріал, а також зібраним ним топографічні, картографічні, топонімічні, історико-демографічні матеріали у своїх працях.

Його нариси про Вовчанськ, Зміїв, Ізюм, Куп'янськ, Лебедин і відповідні повіти увійшли до Енциклопедичного словника Брокгауза й Єфрона, а також для каталогу картографічного відділу виставки XII Археологічного з'їзду.

Проявив себе Д. Багалій і як організатор архівної справи. 35 років він завідував архівом при Харківському університеті. Завдяки йому у фонди цього архіву поповнювалися цінними документальними матеріалами, зокрема «Архів Малоросійської колегії», які згодом стали базою для праць ученого з історії України. Він також був причетний до відкриття школи архівістів й істориків при Харківському університеті.

Дослідники відзначають великий внесок Д.І. Багалія у вивчення історії Слобідського краю. Свідченням цього є його праці такі як, «Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI — XVIII ст.», двотомник «История города Харькова за 250 лет его существования...», «Очерки по русской истории. Т. 2. Монографии и статьи по истории Слободской Украины», двотомний «Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)», «Історія Слобідської України».

Особливо цінною, на думку О. Кашаби, є його монографія «Історія Слобідської України». «На сьогодні, зазначає дослідниця, це єдина цілісна робота з історії Слобожанщини, що охоплює період з моменту його заселення приблизно до початку ХХ ст. і включає в себе важливі проблеми історичної географії і етнографії краю, його соціально-економічного і політичного розвитку, історію духовної і матеріальної культури, побуту населення тощо»⁶².

⁶² Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23–29.

Особливу увагу Д. Багалій приділяв дослідженню історії міста Харків. Він та його учень Д. П. Міллер є авторами двотомника «История города Харькова за 250 лет его существования...» (1905 і 1912 років). На сторінках цієї фундаментальної праці можна було знайти відповідь на широке коло запитань, а саме: розвиток топографії, етнографії, статистики населення, історії колонізації краю, історії міського самоврядування. Робота містила вичерпну інформацію про промисловість, торгівлю, стан освіти, побут, звичаї тощо. Спеціальний розділ був присвячений історії харківської журналістики, слобожанської літератури, театру.

Цінність розвідок, надрукованих на сторінках журналу «Краєзнавство», є в тому, що їх автори звертають увагу на окремих дослідників Слобожанщини в дореволюційний період, чий імена мало відомі загалу.

Так, Михайло Красиков в своїй статті «З історії вивчення Слобожанщини» вважає, що дослідницька та видавнича діяльність Харківського губернського статистичного комітету є недостатньо дослідженою. Окремо він звертає увагу на діяльність секретаря комітету Василя Іванова, який був редактором семи з двадцяти випусків добре відомого кожному з краєзнавців «Харьковского сборника», що виходив як літературно-науковий додаток до «Харьковского календаря». У цьому виданні було вміщено багато мемуарів, записок, історико-статистичних матеріалів, наукових статей, які торкалися різноманітних питань минулого та сучасного життя Слобідської України, розвитку промисловості та сільського господарства, історії залюднення краю, історії Харківського Слобідського козачого полку, юридичних звичаїв («звичаєвого права»), фольклору та етнографії селян, життя та творчості видатних діячів культури Харківщини. Також В. Іванов є автором величезної праці (1012 сторінок) «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края», яка

вийшла в 1898 році. Ця праця є джерелом інформації про побут, звичаї, типи населення Старобільського повіту.⁶³

Залишається мало відомим для краєзнавців й науковий спадок Вадима Пасека. Про його внесок М. Красиков пише: «Слобожанщина знайшла може найталановитішого дослідника своєї археології, історії, етнографії та фольклору, який в «Очерках России» та численних статтях, опублікованих в російській періодиці, дав науково точний і надзвичайно поетичний опис краю. А складене ним «Историко-статистическое описание Харьковской губернии: Материалы для статистики» і досі використовується істориками як дуже цінне джерело відомостей про економічний стан губернії у 1836 році»⁶⁴.

Володимир Маслійчук, описуючи життя та діяльність директора Харківських додаткових класів Максима Горленського, зазначає, що він є автором одного з перших історичних оглядів Харкова⁶⁵.

Не обійшли увагою дослідники й діяльність літератора, автора історичних романів Григорія Данилевського. М. Красиков та О. Кашаба відзначають наукову цінність досліджень Г. Данилевського з історії вищої та середньої освіти на Харківщині, а також його біографічні оповідання про видатних людей Слобожанщини - Г. Сковороду, В. Каразіна, Г. Квітку- Основ'яненка та інших. А книга Г. Данилевського «Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования» (Харків, 1866) автор розвідки називає цінним культурологічним джерелом, яке заслуговує перевидання⁶⁶.

Григорій Данилевський був родом з Ізюмщини, тому добре знав побут та звичаї слобожан, які й описав у своїх працях. В 1854 році вийшла збірка нарисів

⁶³ Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 24.

⁶⁴ Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 23.

⁶⁵ Маслійчук В. Максим Трохимович Горленський – перший директор харківських додаткових класів (1768–1775 рр.). *Краєзнавство*. 2015. № 3-4. С. 161

⁶⁶ Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 24; Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 23.

«Слобожане», яка розійшлася за два тижні і мала успіх у читачів. Через два роки - художньо-документальний нарис «Чумаки», незабаром він видав три томи своїх творів під загальною назвою «Из Украины». Микола Красииков звертає увагу на критику цих праць сучасниками Г. Данилевського. Так він наводить приклад зауважень до праці «Чумаки» Олександра Афанасьєва-Чужбинського, рецензента «Основи» (1861 р., №1), який «не відмовляючи авторові «Чумаки» у спостережливості та знанні деякої частини Харківської губернії, відзначив сфантазованість багатьох обставин життя українських селян. Наприклад, Г. Данилевський пише, що лучина освітлює хату, в той час як добре відомо, що, на відміну від Росії, українські хати майже всюди освітлювалися каганцями»⁶⁷.

Значний внесок в розвиток одного з напрямів історичного краєзнавства, а саме краєзнавчої бібліографії, зробив І. Устимов. Аналіз його діяльності в своїй публікації дала Валентина Ярошик в одному з випусків часопису «Краєзнавство».

Дослідниця повідомляє, що І. Устинов був укладачем універсального покажчика «Литература о Харьковской губернии», виданий харківським губстаткомітетом 1887 року, де в хронологічному порядку зафіксовано 1743 назви за 1705-1881 рр.. Це було перше подібне видання не лише в Харкові, а і в усій Україні та одне з кращих у дореволюційній краєзнавчій бібліографії. Над його виданням І. Устинов працював 10 років, використовуючи фонди бібліотек Харкова та Публічної бібліотеки Санкт-Петербурга. «Покажчик об'єднав у собі дослідження, матеріали та джерела з історії, археології, географії, етнографії та статистики Харківщини. Упорядник розкрив зміст усіх періодичних видань, що друкувалися в Харкові з 1812 р. і були присвячені нашому краю. Більш повно розписана ним газета «Харьковские губернские ведомости» (1838-1880). За допомогою анотацій висвітлено зміст багатьох видань про Харківську губернію, які сьогодні стали бібліографічним раритетом. Покажчик також містить у собі

⁶⁷ Красииков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 23.

відомості про торговельні обороти харківських ярмарків, про місцеві періодичні видання. До посібника додано довідковий апарат: іменний та предметний покажчики»⁶⁸. Академік Д.Багалій використав його у своїй науковій роботі, назвавши «корисним внеском в обласну бібліографічну літературу», і висловив бажання, аби подібні праці з'являлись і в інших місцях України.

Окрім того, І. Устинов був краєзнавцем і свої дослідження з історії краю постійно друкував на сторінках неофіційної частини газети «Харьковские губерньские ведомости» під рубрикою «Харьковская старина».

Отже, часопис «Краєзнавство» є джерелом інформації про діяльності дослідників Слобожанщини. Серед них дослідники відзначають краєзнавчу спадщину Григорія Квітка-Основ'яненка, який створив енциклопедію побуту, характерів, типів різних верств населення Слобідської України.

На сторінках часопису досить докладно висвітлена діяльність та внесок в краєзнавство Слобожанщини академіка Миколи Федоровича Сумцова. Цікавим для дослідників є також постать викладача Харківського університету, видатного представника української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст., відомого педагога, громадського діяча і публіциста Єгора Кузьмича Редіна. Автори публікацій на сторінках журналу також аналізують діяльність, науковий доробок та внесок в краєзнавство Слобідського краю Дмитра Івановича Багалія.

Читачі журналу «Краєзнавство» можуть дізнатися також про дослідників Слобожанщини в дореволюційний період, чиї імена мало відомі загалом. Це – Василя Іванова, Вадима Пасека, Максима Горленського, Григорія Данилевського, Івана Устимова. Завдяки плідній праці цих вчених, у регіоні була досить чітко поставлена історико-краєзнавча робота, яка відзначалася своїм високим науково-дослідним рівнем.

⁶⁸ Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 10

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши праці, присвячені історико-краєзнавчому рухові в Україні, було зроблено висновок, що в наукових працях досліджено різноманітні аспекти розвитку історичного краєзнавства в окремих регіонах України в різні періоди, в тому числі і Слобідської України. Проте на сьогодні відсутня праця, яка б висвітлювала історико-краєзнавчий рух на Слобожанщині в ХІХ - початку ХХ ст.

В ході роботи було з'ясовано, що інформацію про краєзнавчий рух містить журнал «Краєзнавство», який є спадкоємцем однойменного часопису, заснованого у далекому 1927 році Українським комітетом краєзнавства і його видання було відновлено в 1993 році. На сьогодні цей краєзнавчий часопис став енциклопедією, літописом, джерелом краєзнавства, здобув серед науково-краєзнавчої спільноти авторитет і визнання, посів належне місце в науковій періодиці України. На його сторінках розміщено публікації, в яких висвітлюється краєзнавчий рух в Правобережній Україні, Волині, Тернопільщині, Галичині, Чернігівщині, Полтавщині, Слобожанщині.

Текстологічний аналіз засвідчує, що джерельна база дослідження відзначається досить високим загальним рівнем автентичності, оригінальності і загалом забезпечує умови для вивчення історико-краєзнавчої спадщини, творцями якої є дослідники краєзнавства Слобожанщини.

Під час опрацювання матеріалів, які викладені на сторінках журналу «Краєзнавство», було виявлено, що часопис «Краєзнавство» є інформантом про основні тенденції розвитку краєзнавства в ХІХ – поч. ХХ ст. на Слобожанщині.

Аналіз публікацій на сторінках журналу «Краєзнавство», в яких висвітлювалися різні аспекти історико-краєзнавчих досліджень Слобожанщини в ХІХ – поч. ХХ ст., дозволив з'ясувати основні напрями цих досліджень, а саме: а) обстеження та написання описів Слобідської України; б) створення музеїв; в)

розвиток архівної справи; г) видавнича діяльність; д) краєзнавча бібліографія.

Систематичне, організоване дослідження минулого Слобідської України розпочалося на початку XIX століття. Засновані у цей період наукові інституції відігравали чималу роль у збиранні фактичного матеріалу та створенні відповідних методик дослідження краю. Саме вони проводили значну пошукову, видавничу і культурно-просвітницьку діяльність у галузі історичної науки

Провідну роль у цій справі відігравали науковці Харківського університету. Особливо необхідно відзначити внесок у розвиток історичного краєзнавства Слобожанщини Харківського історико-філологічного товариства, яке було створено в 1877 році на базі історико-філологічного факультету університету. Члени товариства вивчали історію краю на підставі архівних джерел, проводили археологічні розвідки й розкопки; займалися пам'ятко охоронною діяльністю; досліджували етнографію, діалектологічні особливості мови краю.

Нами було з'ясовано, що часопис «Краєзнавство» є також джерелом інформації про дослідників Слобожанщини. Так, на сторінках часопису висвітлена діяльність та внесок в краєзнавство краю Григорія Квітка-Основ'яненка, академіків Миколи Федоровича Сумцова та Дмитра Івановича Багалія, викладача Харківського університету, видатного представника української історичної науки кінця XIX – початку XX ст., відомого педагога, громадського діяча і публіциста Єгора Кузьмича Редіна. Читачі журналу «Краєзнавство» можуть дізнатися також про дослідників Слобожанщини в дореволюційний період, чиї імена мало відомі загалом. Це – Василя Іванова, Вадима Пасека, Максима Горленського, Григорія Данилевського, Івана Устимова. Завдяки плідній праці цих вчених, у регіоні була досить чітко поставлена історико-краєзнавча робота, яка відзначалася своїм високим науково-дослідним рівнем. Також з публікацій в журналі «Краєзнавство» можна дізнатися про внесок у становлення і розвиток краєзнавства губерньського статистичного

комітету, редакції місцевих періодичних видань (особливо «Харьковских губернских ведомостей»).

Відповідно до висловленої мети роботи та поставлених завдань ми дійшли висновку, що публікації в часописі «Краєзнавство» допомагають читачам отримати уявлення про різноманітні форми і методи краєзнавчих студій в XIX-поч. XX століть, про діяльність та наукову спадщину дослідників Слобожанщини.

Це дослідження не є вичерпним, адже ми розглянули лише публікації, які якого стосуються історико-краєзнавчого руху на Слобожанщині у XIX – на початку XX ст. Роботу можна продовжити, проаналізувавши розвідки, в яких висвітлюється історико-краєзнавчий рух на Слобожанщині в наступні періоди до сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасов А. Основні етапи розвитку вітчизняного краєзнавства. *Український історичний журнал*. 1969. № 12. С. 115-121.
2. Аббасов А.М. Становление и развитие исторического краеведения Полтавщины от его зарождения до наших дней : автореф. ... канд.ист.наук : 07.00.01. Київ, 1979. 20 с.
3. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків, 1918. 308 с.
4. Багалей Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования /1805 - 1905/. Харьков, 1906.
5. Багалей Д. Памяти Д. П. Миллера. *Вестник Харьковского историко-филологического общества*. 1914. Вып. 5.
6. Баженов Л.В. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (Кінець XVIII – перші десятиріччя ХХ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 1996. 404с.
7. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ - на початку ХХ ст. Хмельницький, 1995.
8. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині: монографія. Кн. 1. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 238 с.
9. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині : монографія. Кн. 2. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 214 с.
10. Верзилов А. В. Петр Михайлович Добровольский. Биографический очерк. *Труды Черниговской архивной комиссии*. Чернигов, 1911. Вып. 8.
11. Гаврилюк С.В. Становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ — початок ХХ ст.) : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.06. Чернівці, 2003. 39 с.

12. Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX - початок XX ст.). Луцьк, 2002.

13. Данилевич В. Е. Этнографический музей Харьковского историко-филологического общества // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905). Харьков, 1911.

14. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г.С. Дем'янчук, Б.Г. Дем'янчук, А.Г. Дем'янчук. Київ, 2006. 296 с.

15. Дутчак О. Сучасна українська історіографія краєзнавчого руху у Галичині 30-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. : монографія. Івано-Франківськ, 2012. 275 с.

16. Історичне краєзнавство в Українській РСР /П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін.; відп. ред. П. Т. Тронько. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.

17. Кашаба О. Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті (кін. XIX – поч. XX ст.). *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 23-29.

18. Квітка-Осноров'яненко Г. Про Слобідські полки. Українці. *Краєзнавство*. 1994. № 1-4. С. 26.

19. Красиков М. З історії вивчення Слобожанщини. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4. С. 19 – 25.

20. Куліш С. М. Зародження науки в Харківському університеті (перша чверть XIX ст.). *Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*, 2015. Вип. 20. С. 84.

21. Короткий історико-краєзнавчий довідник. Харків, 1994.

22. Козицький А.М. Український краєзнавчий рух у Галичині (1918-1939) : автореф. ... канд. іст. наук 07.00.01. Львів, 1996. 24 с.

23. Кравченко В. В. Д. И. Багалеи и его вклад в изучение отечественной истории : автореф. дис.... канд. ист. наук : 07.00.01. Київ, 1986.

24. Коврижных А.С. Эпизод из истории нумизматического кабинета Харьковского университета (1836 – 1849 гг.). Заведование А.О. Валицкого. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 31-32.

25. Луцький Я.В. Український туристично-краєзнавчий рух у Галичині (30-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

26. Малиневская В.М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце ХІХ – нач. ХХ вв. : автореф. ...канд. ист. наук : 07.00.01. Київ, 1990, 17 с.

27. Маслійчук В. Максим Трохимович Горленський – перший директор харківських додаткових класів (1768–1775 рр.). *Краєзнавство*. 2015. № 3-4. С. 161 - 166.

28. Місостов Т.Ю. Роль громадськості у розвитку історичного краєзнавства на Харківщині (кінець ХІХ - початок ХХ ст.). *Краєзнавство*. 2003. №1-4. С. 70-73.

29. Міхеєв В.К., Куделко С.М. Про розвиток історичного краєзнавства у Харківському університеті. *VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура»*. Ч. І. Харків, 1997.

30. Памяти Тарновского В. В., Лазаревского А. М. и Шугурова Н. В. *Киевская старина*. 1902. № 7 – 8.

31. Прокопчук В. Періодизація історичного краєзнавства Правобережної України. *Київська старовина*. 2003. № 3. С. 159-164.

32. Прокопчук В.С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ-го – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження й розвитку. - Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. 447 с.

33. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі. Історія і сучасність. Київ, 1995.

34. Редин Е.К. Учёная деятельность Историко-Филологического Общества при императорском Харьковском университете за первые 25 лет его существования (1877 - 1902). Харьков, 1904.

35. Редин Е. К. Музей Изящных Искусств и Древностей Императорского Харьковского университета (1805 - 1905). Харьков, 1904.

36. Реснт О. Журнал «Краєзнавство»: історія та сучасні напрями діяльності. *Краєзнавство*. 2017. № 3-4. С. 5 – 7.

37. Савченко Г. Академік Микола Сумцов — історик Харкова. *Краєзнавство*. 1995. №1- 4. С. 39 – 41.

38. Савченко Г.О. Життя, діяльність і науково-історична спадщина академіка М.Ф. Сумцова (1854 - 1922 рр.) : дис... канд. іст. наук. : 07.00.01. Дніпропетровськ, 1993.

39. Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні: Історіографічний аспект. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2004. Вип. 14. С. 249-271.

40. Сеньківська Г.Я. Розвиток історичного краєзнавства на Тернопільщині (середина 40-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2009. 20 с.

41. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. Київ, 1989.

42. Сумцов Н. Ф. 25-летие историко-филологического общества при императорском Харьковском университете. Харьков, 1904

43. Сумцов Н.Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. Харків, 1918.

44. Стоколос Л. Початки історії харківського студентства. *Краєзнавство*. 1995. №1- 4. С. 61 – 65.

45. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ: Рідний край, 1994. 108 с.

46. Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ, 2001. 49 с.
47. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: Досвід, проблеми, перспективи: Монографія. Київ: Інститут історії України, 2000. 271 с.
48. Тронько П., Прокопчук В. Український комітет краєзнавства: історія становлення й наслідки діяльності. *Краєзнавство*. 2010. №1–2. С. 76 – 96.
49. Филиппенко Р. И. Е. К. Редін - член Харьковського історико-філологічного общества. *Краєзнавство*. 2002. № 1-4. С. 38
50. Шандра В.С. К истории деятельности Харьковського історико-філологічного общества. *Археографічний ежегодник за 1985 год*. 1986. С.221-229.
51. Юрченко О. Редін Єгор Кузьмич - фундатор українського мистецтвознавства та бібліографії мистецтва. *Наукова конференція «Художнє життя Харкова першої третини ХХ століття.»* Харків, 1993.
52. Ярмошик І.І. Історичне краєзнавство Волині (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.). Житомир, 2006.
53. Ярошик В. Краєзнавча бібліографія Харківщини. *Краєзнавство*. 1995. №1-4. С. 9 – 12.